

характеризували урядові заходи по охороні земельної власності поміщиків від надокучливих соціалізаторів [11]. Проте, жоден гетьманський законодавчий акт, постанова уряду чи наказ міністра не виказав турботу держави за незаможних селян. В низці нормативних актів особливо вразливим для опонентів був закон «Про право на врожай» від 27 травня 1918 року, який створив правовий прецедент для повернення поміщицької землі. З цього боку критичний закид кабінету міністрів зробив П. Солуха. Його однодумець О. Моргун увібрив без категоричності, але з гірким жалем, думки обох: «Для нашого Гетьмана родина ціла Україна зі всіма її клясами, станами, верствами без жодних винятків. А гетьманський уряд не підтримав найбільш бідне селянство, а тільки багатших, - а це лише одна частина всієї людності цілої держави. Це й сприяло скиненню гетьманської влади». [12]. З його оцінкою повністю погоджувався автор невеликого нарису М. Пасіка [13].

Інтерес до Української Держави і гетьмана П. Скоропадського, як носія її влади, прокинувся в Україні на переломі 1980 - 1990-х років, з першими ознаками послаблення політичної цензури. З вище вказаних причин до праці взялася генерація молодих вітчизняних дослідників. Саме вони і започаткували відновлення викреслених з історичної пам'яті народу сторінок штучно забутого минулого.

1. Радченко Л.О. *Сучасна історіографія національно-демократичної революції в Україні 1917—1920 років.* — Харків, 1996. — С.15-16.
2. Копиленко О.Л., Копиленко М.Л. *Держава і право України. 1917-1920.* — К., 1997.
3. Какурин Н.Е. *Как сражалась революция.* — Изд. 2. — М., 1990; Бондар Т.Д. *Комуністична партія України в період іноземної інтервенції та громадянської війни (лютий 1918 — січень 1919 рр.).* — К., 1968.
4. Качинський Б. *Аграрний рух за часів гетьманщини // Літопис революції.* — 1928. — №1; № 2. Кондуфор Ю.Ю. *Укрепление союза рабочего класса и крестьянства на Украине в период гражданской войны.* — К., 1964.
5. Сіборський М. *Грязь Москвы // Новий шлях.* — 1934. — 7 серпня; Доленга С. *Скоропадщина.* — Варшава, 1934; Ростовець М. *Скоропадський і скоропадчуки.* — Саскатун-Саскачеван, 1938; Лазаревський Г. *Гетьманщина // За державність.* — 1932. — 36.2, 36.3.
6. *Хліборобська Україна.* — 1920—1921. — Кн.2. — С.183; *Селянське слово.* — 1918. — 30 серпня.
7. Гирський Д. *Дивні способи виправдовування антидержавної політики.* — Торонто, 1973.
8. Дорошенко Д. *Замітки до історії 1918 року на Україні // Хліборобська Україна.* — 1921. — Кн. 3.
9. *Полонська-Василенко Н. Історія України.* — 2 видання. — К., 1993.
10. *Скоропадський П. Спогади (кінець 1917 грудень 1918 р.).*
11. Коваль Б. *Державним руслом гетьманщини // Думки про республіку і монархію.* — Торонто, 1981.
12. Солуха П. *Договор з Москвою проти гетьмана Павла Скоропадського: В.Винниченко та М. Шаповал по допомогу до Москви-до Леніна.* [Б.м.]: [Б.в.], 1973; Моргун О. *До питання про устрій Української Держави // Ідеї і люди визвольних змагань 1917-1923.*

13. Пасіка М. *Земельна справа в Українській Державі // За велич нації: У двадцяті роковини відновлення Української гетьманської Держави.* -Львів, 1938.

В. Ф. Боєчко

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ ПЕРІОДУ НЕПУ В ОЦІНЦІ ВІТЧИЗНЯНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ 20-х РОКІВ ХХ ст.

У сучасних реаліях незалежної України, в умовах політичного та економічного реформування, розбудови всіх сфер життя суспільства значно зростає інтерес до глибокого та критичного осмислення минулого, подій, які відбувалися на теренах України у 20-ті рр. ХХ ст. і значною мірою визначили її наступний історичний поступ. Ці події стосувалися як політичних, так і соціально-економічних засад суспільства, зокрема і реформування аграрного сектору економіки. Детальне вивчення особливостей перебігу цих подій, їх висвітлення з погляду нових концептуальних підходів та сучасної методології є важливим тому, що в умовах національного відродження та трансформації суспільно-економічних відносин необхідно враховувати позитивні і негативні моменти минулого, що дасть змогу уникнути небажаних ускладнень на шляху сучасної аграрної перебудови. Значущість питання полягає й у тому, що відхід від сформованих стереотипів висвітлення історичного розвитку суспільства складає суть сучасної парадигми вітчизняної історіографії, яка не може бути лише описовою чи пропонованою. Її завданням є всебічний аналіз подій, що відбувалися в суспільстві, порівняльний аналіз різних поглядів на їх перебіг, осмислення минулого з позиції сучасного досвіду, прогнозування шляхів подальшого розвитку суспільства. Важливість такого підходу стосується і вивчення сутності поглядів сучасників на події, що відбувалися в аграрному секторі економіки в післяреволюційний період, зокрема у 20-і роки ХХ ст.

Метою статті є висвітлення соціально-економічної політики радянської влади стосовно українського селянства вітчизняною історіографією 20-х років ХХ ст.

Історіографія проблеми дослідження міститься в ряді ґрунтових праць, присвячених аграрній історії України 20 – 30-х років ХХ ст., це зокрема роботи Р. Д. Ляха [1], С. В. Кульчицького [2], В. І. Марочка [3]. У них проаналізовано вітчизняну історіографію соціально-економічної політики радянської влади в українському селі та її вплив на розшарування та майнове становище селянства. У роботах А. Г. Морозова [4] та В. В. Калініченка [5] з'ясовано історіографію розвитку селянської кооперації, розроблено її ґрунтовну періодизацію з проблем розвитку селянського господарства в період НЕПу в Україні. В авторефератах кандидатських та докторських дисертацій існує огляд історіографії з певних напрямів дослідження. В авторефераті кандидатської дисертації С. В. Корновенка [6] запропоновано періодизацію

вітчизняної історіографії з проблеми податкової політики радянської влади в українському селі 1921 – 1925 років, в авторефераті докторської дисертації Л. М. Новохатка [7] проведено аналіз соціально-економічних процесів в Україні 20 – 30-х років ХХ ст, історіографія проблеми розшарування українського селянства в умовах НЕПу представлена в авторефераті кандидатської дисертації В. М. Лазуренка [8]. Отже, історіографію окремих аспектів соціально-економічної політики радянської влади в українському селі 20-х років запропоновано в різних дослідженнях вітчизняних істориків. Об'єднавши певні історіографічні напрями, ми зможемо отримати загальну картину розвитку вітчизняної історіографії за темою дослідження.

Вітчизняну історіографію соціально-економічної політики радянської влади в сільському господарстві України дослідники поділяють на декілька етапів. Перший етап цієї періодизації окреслюють 20-ми роками ХХ ст., виділяючи притаманні йому певні особливості. Такі дослідники, як А. Морозов та С. Корновенко [9] акцентують увагу на особливостях висвітлення податкової політики та вказують на плюралізм та незалежність деяких авторів цього часу від політичної кон'юнктури, а із недоліків відзначають поверховість та ненауковість цих праць [9, 387]. У дослідженні В. Калініченка [5] цей етап характеризується тим, що питання висвітлювали не історики, а партійні та радянські працівники, економісти, сільськогосподарські спеціалісти, які не аналізували джерела та літературу, не робили посилань, але ці дослідження зробили значний внесок у висвітлення селянської економіки періоду НЕПу [5, 5]. І, справді, особливістю першого етапу історіографії полягає в тому, що більшість професійних істориків та національних історичних шкіл, які в 20-х роках існували та працювали в Україні, не цікавились цією тематикою, хоча існувала можливість висловлювати різні думки та погляди з цієї проблеми, започаткувати наукове висвітлення соціально-економічних змін в сільському господарстві. Ці зміни знайшли своє відображення насамперед у роботах учених аграріїв, економістів, партійних та радянських діячів, що не мали досвіду справді наукової роботи.

Історіографія проблеми в 20-х роках досить різноманітна як за тематикою, так і за змістом, багато робіт має агітаційний характер, написані на замовлення влади, хоч є роботи досить ґрунтовні. Існувало багато публікацій на регіональну або галузеву тематику. Систематизувати роботи без застосування проблемно-хронологічного методу дослідження досить важко. Історіографія 20-х років відображала ті соціально-економічні перетворення, що відбувалися в українському селі внаслідок зміни аграрної політики радянської влади. Роботи більшості авторів не були політично зааганжовані, а віддзеркалювали зміни соціально-економічної політики. Умовно період історіографії 20-х років можна поділити на декілька етапів, залежно від характеру висвітлення та тематики опублікованих

праць. Перший етап історіографії 20-х років припадає на 1921 – 1924 р. У працях цього часу важливе місце посідає питання зміни аграрної політики, зокрема вирішення питання землеволодіння, землекористування та проведення переділів землі. Про це свідчать назви тогочасних робіт: «К итогам аграрной революции на Украине», «Очерки аграрной революции», «Эволюция землевладения», «Итоги землеустройства», «Аграрная революция», «Моменты восстановления нашего сельского хозяйства». Більшість авторів окреслюють основні моменти перерозподілу земель, визначають принципи користування землею та з'ясовують соціально-економічні зміни, пов'язані з проведенням аграрної політики радянської влади. Актуальність та важливість цієї тематики зумовлювалась тим, що у 1922 – 1923 роках проходив процес перерозподілу земельного фонду та відбувалися зміни форм ведення сільського господарства. Питання зміни аграрної політики у 1922 – 1923 роках висвітлювали І. Кириллов [10], В. Якиманський [11], В. Качинський [12], І. Максимов [13], О. Мищок [14], М. Вольф [15], С. Каган [16], Г. Бар [17], В. Соловейчик [18], Б. Викторов [19], Я. Торхтій [20].

Після запровадження НЕПу зазнала змін податкова політика стосовно селян, продрозверстка змінювалась продподатком, що, в свою чергу, знайшло відображення в назвах праць: «Сравнительная тяжесть натуральных налогов», «Прямое обложение сельского хозяйства», «Обложение и платежи крестьянства», «Крестьянские бюджеты», «Рыночный оборот в крестьянском хозяйстве», «Наши финансы». Ці роботи були видані у 1922 – 1924 роках. Дослідники А. Пешехонов [21], М. Альський [22], М. Гуревич [23], А. Валенштайн [24], А. Брянський [25] аналізували нову систему податків. Особливістю робіт є те, що в цей час була можливість існування як суто агітаційних праць, так і досліджень, в яких критикувалася нова податкова політика, аналізувалися факти, порівнювали її з аналогічною політикою царської Росії, з'ясували оптимальні форми та розміри податку для сільського населення України. Без сумніву, ці роботи відіграли значну роль у формуванні поглядів на податкову політику радянської влади.

Проблема голоду 1921 – 1923 років не могла залишитися не висвітленою в тогочасних роботах про що свідчать назви робіт, виданих в 1922 – 1923 роках: «Продналог и голодающие районы», «Голод и сельское хозяйство Украины». Автори цих праць – М. Лівенський [26] та М. Гуревич [27] – також по-різному з'ясовують причини голоду та його наслідки, але цю тему не замовчують і не приховують, як було з голодомором 1931 – 1933 років, коли сам термін "голодомор" почав вживатися лише в середині 90-х років ХХ ст. У роботах 1924 року прослідковується нова тенденція – намагання проаналізувати досягнення та прорахунки відбудовчого періоду, досягнути результати проведених змін, з'ясувати їх вплив на соціально-економічне становище сільського населення. Це відзначається в назвах: «К итогам

аграрної революції», «Состояние сельского хозяйства», «Головні питання сільськогосподарської політики», «Аграрне питання, земельна та сільськогосподарська політика». Автори робіт – В. Якиманський [11], М. Гуревич [28], О. Триліський [29] – відображали процеси, що відбувались в тогочасному українському селі, намагалися окреслити шляхи вирішення нагальних проблем та визначити перспективи розвитку сільського господарства України.

Ще одна цікава проблема, якій приділяли увагу дослідники у 1923 – 1924р., пов'язана з публікацією в травні 1923 року ленінської статті «Про кооперацію». Теми кредитування та кооперації як форми організації сільськогосподарського виробництва не зустрічалися в роботах 1921 – 1922 років, але вже у 1923-1924 р. назви робіт свідчать про актуальність цієї тематики: «Наша сельскохозйственная кооперация», «К вопросу о системе сельскохозйственного кредита», «Рыночный оборот в крестьянском хозяйстве», «Сельское хозяйство Харьковской губернии и кооперация». Роботи В. Качинського [30], Г. Обдули [31], М. Соболева [32], В. Якиманського [33] висвітлюють історію сільськогосподарської кооперації в Україні, переваги різноманітних кооперативних форм господарювання, їхній вплив на розвиток сільського господарства, обґрунтовують необхідність розвитку такої форми ведення господарства в Україні та її переваги над одноосібним селянським господарством. Кооперація розуміється як самодіяльна організація селянства, якій належить важлива роль в економічному розвитку села.

Тема раціонального ведення господарства була актуальною впродовж 1921 – 1924 років, про що свідчать назви праць: «Правильне господарювання як спосіб підвищення врожайності», «Направление и рыночность животноводства», «Про громадські плодозміни», «Сахарная промышленность и крестьянское свеклосеяние». В. Соловейчик [34], А. Філіповський [35], Г. Архіпов [36], Л. Бухановський [37], О. Щадилов [38] з'ясовують нагальні проблеми впорядкування та землеустрою селянських господарств, принципи підвищення врожайності, окремі аспекти розвитку галузевих напрямків сільського господарства, наголошуючи на необхідності використання сівозміни як запоруки високих урожаїв.

Підсумовуючи аналіз особливостей першого етапу історіографії – 1921 – 1924 рр., підкреслимо, що роботи цих років віддзеркалювали, по-перше, реальність соціально-економічного становища українського селянства, по-друге, вчасно реагували на ставлення радянської влади до селянства, разом з тим, відсутність робіт професійних істориків, з одного боку, негативно вплинула на науковість цих праць, а з іншого – більшість робіт не були політичною заангажовані та заполітизовані. В цей час у авторів була можливість висловлювати власне бачення соціалістичних перетворень, які проводила радянська влада в українському селі.

Другий етап першого періоду розвитку вітчизняної історіографії умовно можна датувати 1925 – 1929 рр. Як слушно зауважує В. Калініченко, «...з посиленням тоталітарної системи в другій половині 20-х років помітно змінюються акценти щодо аграрної політики і все більше уваги в них надається пропаганді колективних форм господарювання» [5, 6]. Цікаво, що саме зміна акцентів в аграрній політиці, а не зміна самої політики, відіграли вирішальну роль і привели українське селянство 1929 року до «великого перелому» та сталінської «революції згори». Ця зміна акцентів щодо форм господарювання не могла залишитися без уваги в роботах тогочасних авторів, хоч тема перспективи розвитку кооперації продовжувала домінувати. Це видно з назв тогочасних праць: «Сільськогосподарська кооперація», «Коротка історія кооперативного руху на Україні», «Задачи учережденный сельскохозйственного кредита», «Про сільськогосподарський кредит, його завдання та організацію», «Сільськогосподарська кооперація, її економічні підстави, теорія та соціальне значення», «Система сельскохозйственного кредита на Украине», «Кредитные учереждения на Украине». Тема розвитку сільськогосподарської кооперації знайшла своє відображення в роботах авторів І. Батюка [39], Н. Скалиги [40], І. Подольського [41], П. Височанського [42], Й. Маєвського [43], С. Фесенко і Л. Цукермана [44], Л. Яснопольського [45].

Поряд із темою сільськогосподарської кооперації Е. Алмазовим та Н. Бенедиктом [46] досліджено питання раціонального використання робочого часу селянами по місяцях та галузях господарства. У праці С. Маркевича [47] висвітлено проблему землеустрою та співвідношення різних форм господарювання. М. Гуревичем [48], А. Хрящовою [49], Я. Яковлевим [50] розроблено проблему майнової диференціації селянства. Регіональні та галузеві проблеми розвитку сільського господарства у 1925 році висвітлюються в працях С. Машури [51], Л. Бухановського [52], Ф. Севи [53], В. Беркаша [54].

Разом із тим, уже в 1925 році, внаслідок зміни партійного керівництва та боротьби за владу, сільськогосподарську кооперацію почали трактувати лише як форму зв'язку двох протилежних соціально-економічних укладів: неринкового та ринкового, тобто було зроблено рішучий поворот до колективізації [55, 180]. Це позначилося і на тематиці ряду робіт [56, 57], у яких вже вивчали питання колективізації сільського господарства, перспективи розвитку колективних форм господарювання в Україні. Формування ідеологічних стереотипів під впливом змін акцентів на форми господарювання зумовило те, що кооперацію почали трактувати як нижчу фазу колективізації [57, 15], хоча між ними була суттєва відмінність.

У роботах середини 20-х років з'ясовувалося питання діяльності земельних громад, які функціонували на селі в період НЕПу. Селянським громадам належала важлива роль у регулюванні земельних відносин, оскільки вони відповідали

потребам селянства, його прагненню до вільного господарювання на землі та завданням перспективного розвитку аграрного сектору. Однак із початком колективізації їх протидія насильницьким методам радянської влади стала причиною ліквідації земельних громад. У пізніших публікаціях земельні громади розуміли як одну з перехідних форм до колективізації, хоча це не зовсім правильно. Різні аспекти функціонування земельних громад на селі досліджено М. Гершуновим та В. Кельманом [58], Н. Скаліганом [59]. Окрема група робіт 1925 року носить відверто агітаційний характер, в них започатковується стиль та виклад притаманний тоталітарній історіографії, назви робіт вказують на їх мету: «Про шляхи масової реконструкції селянського господарства» [57], «Ленін і аграрне питання» [60], «К аграрній політиці на Україні» [61], «Основы сельскохозяйственной политики на Украине» [62], «Будівництво соціалізму та сільськогосподарська кооперація» [63], «О «друзьях» справа (кооперативное сменовеховство проф. Чайнова» [64]. Саме цей агітаційний напрям історіографії середини 20-х років ХХ ст., з одного боку, віддзеркалював зміни акцентів радянської влади щодо форм господарювання на селі, а з іншого – започатковував новий напрям історіографії, який на поч. 30-х років ХХ ст. стане домінуючим аж до початку 90-х років ХХ ст.

Із середини 20-х років все більшу увагу дослідників почали привертати питання колективізації сільського господарства. Це було наслідком повороту політичного курсу Кремля після жовтневого (1925р.) пленуму ЦК РКП(б), на якому було задекларовано «сприяти будівництву колгоспів (сільськогосподарських комун, товариств) маломіщного і середнього селянства» [55, 24]. У грудні цього ж року IX з'їзд КП(б)У прийняв резолюцію «Про господарське будівництво», у якій практично схвалювалися попередні рішення хоча підкреслювалося що "... завданням кооперування селянства є об'єднання окремих господарств у колективні машинні товариства, артілі ...» [55, 156]. Разом із тим у цей час запровадження політики колективізації ще не набуло директивних форм. Однак роботи, в яких принципи колективізації сільського господарства стали об'єктом уваги порівняно з попередніми роками зустрічаються все частіше. Про актуальність цієї теми свідчать назви робіт 1926 – 1927 років: «Колективізація сільського господарства...» [65], «Стан та перспективи розвитку сільського колективізації на Україні» [66].

До десятиріччя революції було видано ряд праць, у яких підводилися підсумки розвитку сільськогосподарського сектору та наслідки аграрної перебудови села. Авторами цих публікацій були вчені-аграрії, науковці, економісти, державні діячі [67; 68; 69]. Їх метою було підтвердження правильності аграрного курсу вищого партійного керівництва, зорієнтованого на колективізацію селянських господарств. У роботах певною мірою прослідковується кон'юнктурний підхід до висвітлення

теми, що було зумовлено становленням тоталітаризму та домінуванням у суспільній свідомості ідей про розгортання підготовки до здійснення грандіозних планів аграрної перебудови шляхом суцільної колективізації, хоча і під гаслами ленінської праці «Про кооперацію». Ідеї ленінського кооперативного плану підтримували лише М. Бухарін і О. Риков. Крім того, в цей час ще публікувалися статті, в яких висвітлювалися питання кооперативних форм господарювання, організації праці в селянських господарствах на основі ринкових відносин, оподаткування селянських господарств тощо. Серед них слід виокремити роботи І. Вологодцева [70], В. Гроссмана [71], С. Ястреба [72]. Одночасно з цим почали превалювати заполітизовані публікації, у яких розглядалися питання розшарування селянства, диференціації селянських господарств, співвідношення між його окремими групами. Це, зокрема, прослідковується в працях А. Гайстера [73] та М. Левеншталя [74]. Тематика колективізації селянських господарств набула особливої актуальності в роботах, виданих після XV з'їзду ВКП(б), що відбувся в грудні 1929 р., який практично реалізував вказівки, висловлені Й. Сталіним у статті «Рік великого перелому», опублікованій в листопаді цього ж року, що визначили різкий поворот у соціально-економічній політиці стосовно українського селянства: відхід від НЕПу та початок реалізації програми суцільної колективізації [75, 16]. Слід відзначити, що і у вищого державного та партійного керівництва не було єдиної думки стосовно доцільності запровадження цієї програми. Вона викликала дискусії, які переходили у політичні дебати і суперечки між її прихильниками і опонентами [76, 157]. Це значною мірою було зумовлено боротьбою за владу, яка точилася між членами Політбюро. Як і раніше, проти суцільної колективізації виступали М. Бухарін та О. Риков. Зміна соціально-економічної політики радянської влади стосовно українського села знайшла своє відображення і в тематиці тогочасних публікацій. У більшості опублікованих праць партійні і державні діячі, економісти, вчені аграрії акцентували увагу на важливості і необхідності запровадження суцільної колективізації, обґрунтовували переваги колгоспно-радгоспних форм господарювання. В цей час було видано ряд робіт узагальнюючого характеру, в яких підкреслювалася важливість заходів, які реалізувала партія в аграрному секторі, та її керівна і спрямовуюча роль у здійсненні аграрної політики на селі, що особливо помітно в роботах С. Ковгана [77], Я. Ставровського [78], Х. Мякоти [79], В. Качинського [80]. У працях В. Целларіуса [81] та М. Владимирського [82] обґрунтовано твердження про те, що кооперація є необхідною умовою переходу до колективізації, тобто є її нижчою фазою, хоча це суперечило самій суті кооперації, яка базувалася на добровільному, а не примусовому об'єднанні виробників.

Таким чином, у вітчизняній історіографії першого періоду, що датується 20 роками ХХ ст., умовно можливо виокремити два етапи: перший – 1921 – 1924 роки, що характеризувався реальним висвітленням

змін соціально-економічної політики радянської влади в українському селі, різноманітними оцінками цих перетворень та можливих шляхів розвитку. Основними темами цього етапу були такі: вирішення питання землеволодіння та землекористування; проведення переділів землі між селянами; зміна податкової політики радянської влади на селі; голод 1921 – 1923 років; розвиток популярної в той час сільськогосподарської кооперації. Більшість літератури цього етапу була політично незаангажована. Очевидно, на це вплинула відсутність єдиного погляду в партії на подальші шляхи розвитку соціально-економічних перетворень в українському селі. Другий етап вітчизняної історіографії, 1925 – 1929 роки, характеризується змінами в оцінюванні форм господарювання в українському селі. Внаслідок цього плюралізму у роботах кінця 20-х років ХХ ст. поступово змінюється оспівуванням однієї, найбільш вигідної для влади форми колективного господарювання. Сільськогосподарська кооперація починає розглядатись як нижча фаза колективізації. Для проведення колективізації сільського господарства активно розробляється тематика майнового розшарування та класової боротьби селян. Другий період розвитку вітчизняної історіографії, 1925 – 1929 рр., відрізнявся від першого тим, що партія визначилася з подальшим напрямом соціально-економічної політики в селі і почала робити спроби нав'язувати ідею колективізації українського села. Хоча і в другій половині 20-х років виходило багато праць, присвячених різноманітній тематиці та кооперації сільського господарства, але акцент робився на колективізації. Відверто агітаційні і заповізані праці, що існували на протязі всіх 20-х років, в другому періоді формують основу подальшого висвітлення соціально-економічної політики радянської влади в українському селі.

Отже, характерні риси вітчизняної історіографії першого періоду впродовж 20-х років ХХ ст. полягали в тому, що у більшості тогочасних робіт тільки висвітлювалися зміни соціально-економічної політики радянської влади щодо українського селянства і в цьому виявлявся плюралізм, тоді як, починаючи з 30-х років ХХ ст., історіографія не тільки висвітлювала зміни, що відбувалися, а й масово використовувалась владою для підготовки суспільної свідомості до цих змін. Інша особливість: після закінчення громадянської війни професійних істориків майже не залишилось, а ті, що були не цікавилися подіями, які відбувалися в українському селі. Тому на першому етапі розвитку історіографії прослідковується в більшості працях своєрідний стиль викладу матеріалу, поверхневий аналіз джерел та літератури, що значно впливало на науковість цих праць. У авторів не було можливості проаналізувати перебіг подій в часовому аспекті, що дало б можливість виважено підійти до їх інтерпретації. Тому роботи 20-х років пронизані, з одного боку, революційним максималізмом, а з іншого – намаганням обґрунтувати їх з погляду економічної доцільності. У вітчизняній історіографії

соціально-економічних змін в українському селі 20-х років простежується різний характер її висвітлення: реальний, критичний, дискусійний, позитивістський та кон'юктурний. На першому етапі, 1921 – 1924 рр., переважав критично-дискусійний, а на другому, 1925 – 1929 рр., – позитивістсько-кон'юктурний.

1. Лях Р. Д. Розв'язання аграрного питання на Україні (1917 – 1923 рр.). – К., 1975.
2. Кульчицький С. В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919 – 1928). – К., 1996.
3. Марочко В. І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861 – 1929 рр.). – К., 1995.
4. Морозов А. Г. Село і гроші. Українська кредитна кооперація в добу НЕПу. – Черкаси, 1993.
5. Калініченко В. В. Селянське господарство України в період НЕПу. Історико-економічне дослідження. – Харків, 1997.
6. Корновенко С. В. Податкова політика радянської влади в українському селі у відбудовчий період (1921-1925 рр.): Автореф. ... дис. канд. істор. наук. – Донецьк, 2000.
7. Новохатко Л. М. Соціально-економічні і культурні процеси в Україні у контексті національної політики радянської держави (20 ті – середина 30-х рр. ХХ ст.): Автореф. ... дис. докт. істор. наук. – К., 1999.
8. Лазуренко В. М. Заможне селянство України в умовах НЕПу: Автореф. ... дис. канд. істор. наук. – Донецьк, 2001.
9. Морозов А., Корновенко С. Історіографія вивчення податкової політики радянської влади в українському селі у відбудовчий період (1921 – 1925 рр.). // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. – №10. – Част. 2. – К., 2003.
10. Кириллов І. А. Очерки землеустройства за три года революции (1917 – 1920 гг.). – Пг., 1922.
11. Якиманский В. А. К итогам аграрной революции на Украине. По данным анкетного обследования 1922 г. – Харьков, 1924.
12. Качинский В. Очерки аграрной революции на Украине. – Харьков, 1922. – Вып.1-2.
13. Максимов И. Итоги землеустройства на Украине на 1 января 1922 года // Сільське господарство. – 1922. – № 3-4.
14. Мицюк О. Всенародне право на землю та промислова майбутність України. – Львів, 1921.
15. Вольф М. Отдельные моменты восстановления нашего сельского хозяйства // Сборник по вопросам сельского хозяйства. – Харьков, 1922.
16. Казан С. Аграрная революция на Киевщине. – К., 1923.
17. Бар Г. Эволюция землевладения Черниговщины // Бюл. губстатбюро. – 1923. – № 3-6.
18. Соловейчик В. Внутриселенное землеустройство // Сборник по вопросам сельского хозяйства. – Харьков, 1922.
19. Викторов Б. Прошлое и будущее землеустройства на Украине // Сборник по вопросам сельского хозяйства. – Харьков, 1922.
20. Горохтий Я. Ф. Мелкое и крупное крестьянское хозяйство. – Харьков, 1923.
21. Пешехонов А. В. Сравнительная тяжесть натуральных налогов 1921 года для различных групп крестьянства. – Харьков, 1922.
22. Альский М. Наши финансы за время гражданской войны и НЕПа. – М., 1923.
23. Гуревич М. Б. Прямое обложение сельского хозяйства Украины. – Х., 1923.
24. Валентинай А. Обложение и платежи крестьянства в довоенное и революционное время. – М., 1924.
25. Брянский А. М. Крестьянские бюджеты Киевской губернии в 1922-23 г. – К., 1924.
26. Ливенский М. Продналог и голодающие районы. – М., 1922.
27. Гуревич М. Б. Голод и сельское хозяйство Украины. – Х., 1923.

28. Гуревич М. Б. Состояние сельского хозяйства Украины в 1922/23 году. – Х., 1924.
29. Триліський О. Аграрне питання, земельна та сільськогосподарська радянська політика. – Х., 1924.
30. Качинський В. Наша сільськогосподарська кооперація / Український економіст. – 1923. – 7 лютого.
31. Обдула Г. Ф. Сельское хозяйство Харьковской губернии и кооперация // Хозяйство Украины. – 1924. – № 4.
32. Соболев М. Н. К вопросу о системе сельскохозяйственного кредита // Хозяйство Украины. – 1924. – № 2.
33. Якиманский В. А. Рыночный оборот в крестьянских хозяйствах Украины по бюджетному обследованию 1923 г. – Х., 1924.
34. Соловейчик В. Направление и рыночность животноводства по организационно-хозяйственным районам Украины. – Х., 1923.
35. Філіповський А. Правильне господарювання як спосіб підвищити врожайність землі і забезпечити господаря взагалі. – Х., 1923.
36. Архипов Г. К. Сахарная промышленность и крестьянское свекловодство. – Х., 1923.
37. Бухановський Л. М. Структура бурякової площі та її зміни. – К., 1923.
38. Щадилів О. Про громадські плодозміни. – Х., 1924.
39. Батюк І. Сільськогосподарська кооперація на Україні. – Х., 1925.
40. Скалига Н. П. Про сільськогосподарський кредит, його завдання та організацію. – Х., 1925.
41. Подольський І. М. Задачи учреждений сельскохозяйственного кредита на Украине и первые шаги их деятельности – Х., 1925.
42. Височанський П. Коротка історія кооперативного руху на Україні. – Х., 1925.
43. Маєвський Й. Сільськогосподарська кооперація, її економічні підстави, теорія та соціальне значення. – Х., 1925.
44. Фесенко С. А., Цукерман Л. И. Система сельскохозяйственного кредита на Украине. – Х., 1925.
45. Яснопольський Л. Кредитные учреждения на Украине. – Х., 1925.
46. Алмазов Е., Бенедикт Н. К вопросу о производительности труда и нормах выработки в сельском хозяйстве. – Одесса, 1925.
47. Маркевич Є. Д. Земельне законодавство та землеустрій. – К., 1925.
48. Гуревич М. Б. К вопросу о дифференциации крестьянского хозяйства Украины. – Х., 1925.
49. Хряцева А. Грунты и классы в крестьянстве. – М., 1926.
50. Яковлев Я. А. О путях закрепления союза рабочих и крестьян // На аграрном фронте. – 1925. – № 1. – С. 11-14.
51. Мащура С. До стану перспектив сільського господарства Полтавщини. – Х., 1925.
52. Бухановський Л. М. Социально-экономическая характеристика крестьянских хозяйств сеющих свеклу. – К., 1925.
53. Сева Ф. А. Крестьянское свекловодство и смычка с крестьянством. – К., 1925.
54. Беркаш В. Основные вопросы скотоводства и мясного рынка. – Х., 1925.
55. КПРС в резолюциях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. – К., 1979. – Т. 3.
56. Касперович Л. Колективізація сільського господарства на Київщині в 1920-1925 рр. – К., 1926.
57. Батюк І. Про шляхи масової реконструкції селянського господарства. – Х., 1925.
58. Гершунов М. М., Кельман В. Комментарии к земельному кодексу УССР. – Х., 1925.
59. Скалига Н. П. Червона земельна громада. – Х., 1926.
60. Качинський В. М. Ленін і аграрне питання. – Мелітополь, 1925.
61. Вольф М. М. К аграрной политике на Украине. – М., 1925.
62. Одишцов О. В. Основы сельскохозяйственной политики на Украине. – Х., 1925.
63. Одишцов О. В. Будівництво соціалізму та сільськогосподарська кооперація. – Х., 1925.
64. Квантор М. О «друзьях» справа (кооперативное сменовеховство проф. Чаянова) // Большевик. – М., 1925.
65. Касперович Л. Колективізація сільського господарства на Київщині в 1920-1925 рр. – К., 1926.
66. Онуфрієв О. О. Стан та перспектива розвитку сільськогосподарської колективізації на Україні. – К., 1926.
67. Вольф М. М. Сільське господарств України на десяти роковини Жовтня. – Х., 1927.
68. Одишцов А. Основы сельскохозяйственной политики на Украине. – Х., 1927.
69. Гуревич М. Б. Питання сучасного селянського господарства України. – Х., 1927.
70. Вологодцев І. Селянське будівництво за даними сільськогосподарського перепису 1927р. // Вісник статистики України. – Харків, 1929. – № 1. – С. 137-141.
71. Гроссман В. Платежи крестьянства // На аграрном фронте. – 1927. – № 1. – С. 9-14.
72. Ястреб С. Некоторые черты организации труда в крестьянском хозяйстве харьковской округи. – Х., 1928.
73. Гаистер А. Расслоение советской деревни. – М., 1928.
74. Левениталь М. До питання про диференціацію сільських господарств на Україні // Большевик України. – 1928. – № 28. – С. 37-53.
75. Пятнадцатый съезд ВКП(б). Декабрь 1927 г. Стенографический отчет. – М., 1961.
76. Дискусия о классовых группировках крестьянских хозяйств в Комакадемии // На аграрном фронте. – 1928. – № 4; № 6.
77. Ковган С. П. Партия та індивідуальне селянське господарство. – Х., 1929.
78. Ставровський Я. До питання про недостане використання худоби в дрібних селянських господарствах // Вісник статистики України. – 1929. – № 1.
79. М'якота Х. Г. Співка незаможника з середняком міщине. – Х., 1928.
80. Качинський В. М. Партия і сільське господарство. – Х., 1928.
81. Целлариус В. ВКП(б) і кооперація. Х., 1928.
82. Владимірський М. В. О колхозной кооперации. // На фронте коллективизации. – 1929. – № 1.

С. І. Дровозюк

УКРАЇНСЬКЕ СЕЛЯНСТВО І НАЦІОНАЛЬНИЙ ЦЕРКОВНИЙ РУХ 20-х рр. ХХ ст.: ІСТОРІОГРАФІЯ

Побудова нової схеми історії українського народу, яка б відповідала сучасному рівню розвитку світової історичної думки, – одне з фундаментальних завдань новітньої історіографії. У цій схемі належне місце має зайняти духовна сторона повсякденного життя українського народу. У зв'язку з цим перед істориками постають важливі завдання теоретико-методологічного та конкретно-історичного дослідження духовного життя в усій його багатоманітності. Зокрема, особливу увагу привертають духовно-культурні трансформації, які український народ пережив у 20 – 30-х рр. ХХ ст. Важливою складовою духовного життя українського селянства у цей час була його участь у національному церковному русі. Для реконструкції цілісної і достатньо повної картини національно-культурного і духовного життя селянства необхідно з'ясувати його роль у становленні УАПЦ та конкретні форми участі у національному церковному русі. Проблема